

Att berätta om det som hänt Tempus i förfluten tid i spanska och italienska

Ingmar Söhrman

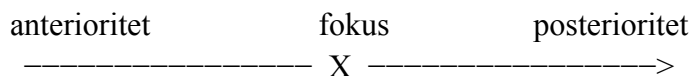
Italienska och spanska är romanska språk liksom franska, galiciska, katalanska, occitanska, portugisiska, rumänska, rätoromanska och sardiska. De är fortsättningen av vulgärlatinet, det latinska folkspråk, som talades över större delen av Syd- och Centraleuropa under det romerska väldet.

Båda språken hör till de mest talade språken i Europa och är bärare av stora och betydelsefulla kulturer, och båda undervisas i svenska skolor och på universitet och högskolor.

Italienska talas av 60 miljoner i Italien, och i två kantoner i Schweiz (Ticino och Graubünden). Dessutom finns det mindre grupper italiensktalande i Slovenien och andra grannländer. Dessutom finns en stor italiensk befolkning i Argentina och i New York. Uppskattningar uppger att det finns lika många italiensktalande utanför som i Italien.

Spanska talas av minst 370 miljoner människor som modersmål i Spanien och i större delen av Latinamerika: Mexiko, Cuba, Dominikanska Republiken, Guatemala, Honduras, El Salvador, Nicaragua, Costa Rica, Panama, Colombia, Venezuela, Ecuador, Peru, Bolivia, Chile, Argentina, Paraguay, Uruguay och på Puerto Rico samt i Ekvatorialguinea och i liten utsträckning på Filippinerna. Dessutom talas spanska av bortåt 40 miljoner legala invandrare i USA. Mexico har den i särklass största befolkningen, nästan 100 miljoner. Sedan följer Spanien (45 miljoner), Colombia (42 miljoner), USA och Argentina (36 miljoner).

beskriva saker som har hänt och sådant som händer senare, så förutom berättarfokus har vi att göra med det tidigare skedda (*anterioritet*) och det senare (*posterioritet*) vilket kan illustreras med följande enkla modell med en tidsaxel (som visar tidens gång från vänster till höger):

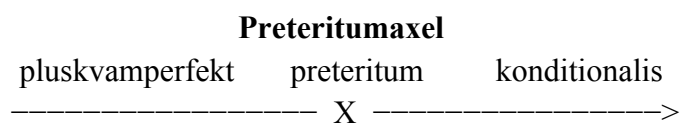
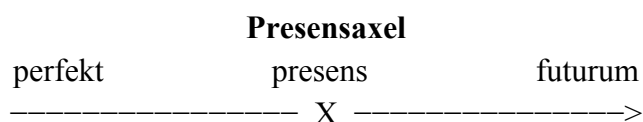
De två olika berättarfokus vi talat om ger två olika tidsaxlar: en *presensaxel*, där nutiden står i centrum, och en *preteritumaxel*, där det förflutna står i centrum. Om vi utgår från svenskan får vi följande bild, där X markerar tidsaxelns berättarfokus:

Olika språk har olika sätt att uttrycka det vi upplevt, det som händer nu och det som kommer att ske. I germanska språk har vi olika tidsformer (tempus), och i de romanska är detta tempussystem ännu mer utvecklat i fråga om verbets böjningsformer och hur dessa används i satsen (syntaktiskt). Här skall vi titta närmare på hur detta fungerar när vi talar om något vi upplevt i det förflutna. Italienska och spanska liknar varandra mycket men det finns skillnader i fråga om bruket av de olika tidsformerna.

Berättarfokus

Man kan beskriva verbets tidsformer som att de har ett berättarfokus, det vill säga pratar jag om det som händer här och nu och det som har relation till detta ögonblick eller berättar jag något som jag upplevt tidigare. För att vara lite opartisk brukar man använda latinska beteckningar på dessa två berättarfokus: *nunc* (nu) – *tunc* (då).

I vart och ett av dessa berättarfokus kan vi

När man talar eller skriver skall man inte byta mellan de olika tidsaxlarna hur som helst. Däremot byter man ofta, inte minst i talspråk, till så kallat *historiskt presens*, när man vill göra något mer levande och använder då presens i stället för preteritum. I spanska är detta mycket vanligt, men då stannar man kvar på presensaxeln och byter inte tillbaka utan vidare. Detta skulle ge ett konstigt intryck.

Historiskt presens har en stilistisk funktion. Jämför följande två meningar (1) och (2):

- (1) Den 10 oktober 1492 *upptäckte* Amerikas indianer för första gången Columbus och hans besättning som *kom* med stora skepp från Spanien.
- (2) Den 10 oktober 1492 *upptäcker* Amerikas indianer för första gången Columbus och hans besättning som *kommer* med stora skepp från Spanien.

I det andra exemplet är läsaren/åhöraren mer inblandad. Det känns som om man är där och deltar i händelsen, medan man i det första fallet "bara" får det återberättat.

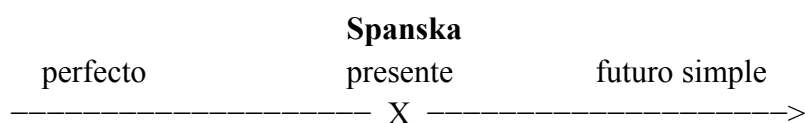
Preteritumaxlarna i italienska och spanska

Italienskan och spanskan liknar varandra mycket både på ett formellt plan och också på ett syntaktiskt. I denna beskrivning används de italienska och spanska tempusbeteckningarna. Jämför dessa med de svenska ovan. Först ser vi hur presensaxeln ser ut på respektive språk.

- (3) *Ho comprato* un giornale, e adesso lo *puoi* leggere. E più tarde *scriverò* una cartolina. (Jag har köpt en tidning och nu kan du läsa den. Och senare skall jag skriva ett vykort.)

I denna lite konstruerade mening ser vi hur de olika tidsformerna används. Verbformerna är i alla exempel markerade med kursiv stil. Det spanska exemplet (4) är en översättning av det italienska (3). Och den spanska presensaxeln ser ut på följande sätt:

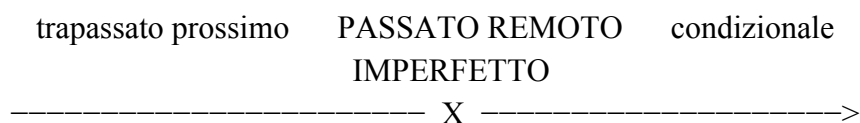

- (4) *He comprado* un periódico, y ahora lo *puedes* leer. Y más tarde *escribiré* una postal.

Efter denna introduktion går vi över till tempus i förfluten tid i italienska och spanska. Först ser vi hur systemen ser ut, och då ser vi omedelbart en skillnad ifråga om antalet tempus i italienska och spanska i förhållande till svenskan. På båda de romanska språken har vi **två** tempus (som på svenska kallas *preteritum* och *imperfekt*) för **ett** på svenska – *preteritum*. För att komplicera bilden ännu mer användes tidigare i svenska termen *imperfekt* i stället för *preteritum*, och i de romanska språken är den syntaktiska användningen av just dessa två tempus ovanför för en person som talar ett germanskt språk med bara ett tempus för berättarfokus i förfluten tid.

I italienska för vi följande bild om vi utgår från den tidigare bilden av olika berättarfokus:

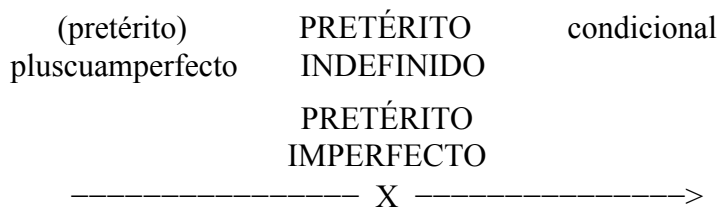
Italienska

(5) *L'avevo fatto* quando *chiusi* la porta. Il corridoio *era* buio e *inciampai* in un mucchio di cose. (Jag hade gjort det, när jag stängde dörren. Korridoren var mörk och jag snubblade på en massa grejer.)

I exemplet (5) ser vi hur man använder *passato remoto* (preteritum) för att uttrycka en avslutad handling “stängde” och “snubblade på”, medan man använder *imperfetto* (imperfekt) för att uttrycka en pågående (imperfektiv) handling “var mörk”. Den var ju mörk hela tiden, till skillnad från att “stänga dörren” som är en avslutad (perfektiv) handling. Detta sätta att skilja verbhandlingarnas inneboende karaktär kallas (lexikal) aspekt. Ett verb är således *imperfektivt* till sin karaktär om det i sig uttrycker ett pågående skeende utan att vi bryr oss om när det börjar eller slutar som i till exempel verbet *leta* (it. *cercare* och sp. *buscar*), medan verbet *hitta* (it. *trovare* och sp. *encontrar/hallar*) tvärtom uttrycker något som inträffar och sedan omedelbart slutar. Man kan knappast hålla på att hitta. Ett sådant verb kallas *perfektivt*. I denna artikel skall vi inte närmare gå in på verbets olika aspekter, men de spelar också in på valet av tempus och är fullständigt grundläggande i slaviska språk. Om vi nu går till spanskan ser vi samma temporala grundsystem.

Spanska

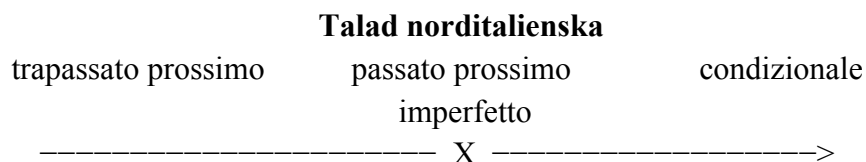
Den spanska lingvistiska terminologin är lite komplicerad och inte använd på samma sätt av alla. Olika grammatiska handböcker ger olika termer, men här står de som oftast används. Därmed inte sagt att de är de mest lyckade. På svenska förenklar vi oftast systemet, och vi säger oftast *preteritum* medan spanskan använder formen *pretérito indefinido* och *imperfekt* blir på spanska *pretérito imperfecto*. Den spanska akademien föreslår till exempel i sin stora

grammatik (*Gramática descriptiva de la lengua española*) att man skall använda termerna *pretérito* och *copretérito* (= *imperfecto*). Om vi nu tittar på den spanska versionen av det italienska exemplet (5) så får vi följande meningar:

(6) *Lo había hecho cuando cerré la puerta. El pasillo estaba oscuro y tropecé con un montón de cosas.*

Resonemanget om de olika tidsformerna i exempel (5) gäller alltså också för spanskan. Så långt verkar allt ändå ganska enhetligt, men i den talade norditalienskan byter man ut preteritum, *passato remoto*, mot perfekt, *passato prossimo*. Detta gäller däremot inte i syditalienskan. Däremot är det samma system som finns i modern franska. Perfekt, *parfait composé*, har i talad franska helt ersatt preteritum, *passé simple*. Det norditalienska systemet fungerar likadant, och det fungerar dessutom på samma sätt i modern rumänska, som för övrigt i det talade språket också har förlorat pluskvamperfekt. Där finns bara perfekt och imperfekt.

Låt oss återvända till italienskan. Där ser det alltså ut på följande sätt i det talade språket i norra delen av landet:

Så skulle man kunna tro att utvecklingen gick. Att de komplicerade formerna ersattes av sammansatta former¹, som latinets perfekt utan hjälpverb *amavi* 'jag har älskat' *ho amato* på italienska och *he amado* (eller hellre *he querido*) på spanska, men så är det alltså inte. Medan *passato prossimo* ersatt *passato remoto* (*ho parlato* i stället för *parlai*) i den talade norditalienskan (och på samma sätt i den talade franskan, *j'ai parlé* i stället för *je parlai*) har den motsatta tendensen skett i södra Italien, i nordvästra Spanien och i stora delar av Latinamerika, *pretérito indefinido* har ersatt *perfecto simple* (*hablé* i stället för *he hablado*). För den som upprätthåller systemet med de två tempusen i spanskan betyder *he compardo el periódico* (jag har köpt tidningen) att tidningen finns till ditt förfogande nu, eftersom perfekt har ett förhållande till NU-ögonblicket, medan *compré el periódico* innebär att jag köpte tidningen, men jag kan ha kastat bort den. Vad som hände sedan är inte relevant för berättelsen. Handlingen betyder inget för NU-ögonblicket. Sammanfallet av tidsformerna innebär att vi förlorar en nyans i språket. Intressant ur ett språkhistoriskt perspektiv är att denna skillnad fanns i de gamla indoeuropeiska språken som grekiska och fornyrkyrkoslaviska, men den fanns inte i latinets och kom alltså tillbaka i de romanska språken under en tid, men verkar nu vara på väg bort. På italienska säger man, åtminstone i norr, inte längre:

(7) *Arrivai la settimana scorsa* utan i stället *Sono arrivata/arrivato la settimana scorsa* (jag kom förra veckan).

Eftersom verbet *arrivare* (komma) böjs med hjälpverbet *essere* (vara) böjs också particip-formen *arrivato* efter personen som kommer; *-o* för maskulinum och *-a* för femininum.

¹ Att det inte finns någon allmän språklig tendens att gå mot det förenklade visar Larry Trask i *Why do languages change*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

På spanska i nordvästra Spanien och i stora delar av Latinamerika liksom ofta i portugisiskan blir detta precis tvärtom mot exempel (7), alltså preteritum i stället för perfekt.

(8) *He llegado* la semana pasada ersätts alltså av *Llegué* la semana pasada.

Slutsatser och diskussion

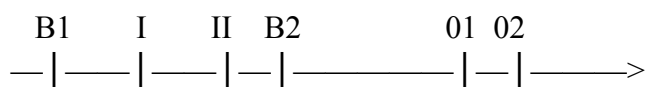
På svenska berättar och beskriver man olika händelser i preteritum (ofta kallat imperfekt), *jag läste en bok*. På italienska och spanska så måste man skilja men olika perspektiv: vad återger en avslutad handling och vad beskriver en pågående process:

- berättar en avslutad handling > *passato prossimo/pretérito indefinido*
- beskriver en process > *imperfetto/pretérito imperfecto*

För att försöka förstå skillnaden mellan preteritum och imperfekt kan man lättast skilja mellan *referensintervallen* och *processintervallen*. Det första begreppet, referensintervallen, står för den tidpunkt (lång eller kort) som intresserar oss, när vi talar om något, medan processintervallen är den tid som går åt för att något skall pågå utan att vi bryr oss om början och slutet på handlingen. I följande exempel ser vi skillnaden mellan dessa begrepp.

(9) Det regnade medan jag tog en promenad igår.

Här ser vi att regnet pågick hela tiden medan jag promenerade, det vill säga referensintervallen (jag promenerade) är mer begränsad än processintervallen (= regnprocessen, det vill säga att det hade börjat regna innan och slutade senare utan att detta spelar någon roll för berättelsen).

01, 02 = talögonblicket (när jag berättar vad som hänt i ex. 9)

I, II = referensintervallen (markerar 'jag tog en promenad')

B1, B2 = processintervallen (markerar den pågående processen eller bakgrundshandlingen 'det regnade')²

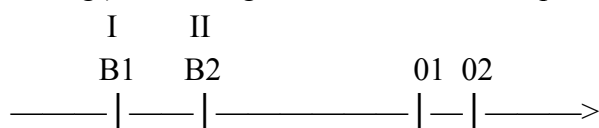
Och på italienska och spanska blir exemplet (9):

(10) *Pioveva* quando *ho passeggiato*.

(11) *Llovia* cuando *di* un paseo.

Referensintervallen är här kortare än processintervallen: I – II är avgränsad (och då står i perfekt eller preteritum), medan B1 – B2 fortsätter utanför referensintervallens ramar (och det står följaktligen också i imperfekt).

Om de två intervallerna sammanfaller (och då uttrycker simultaneitet, d.v.s. de pågick samtidigt) kan man grafiskt illustrera detta på följande sätt:

² I detta sammanhang behöver vi inte gå in på varför de olika tidintervallerna betecknas på detta sätt. Se L. Gosselin, 2005. *Temporalité et modalité*. Bruxelles: de Boeck.Duculot.

(12) *Pioveva e la macchina correva silenziosa.*

(13) *Llovía y el coche iba silenciosamente. 'Det regnade och bilen åkte tyst.'*

Tidsgränserna I och B1 sammanfaller liksom II och B2, det vill säga att referensintervallen och processintervallen sammanfaller. Egentligen vet vi inget om när de började och slutade utan vet bara att de pågick samtidigt.

Detta sätt att grafiskt visa skillnaden mellan en pågående process och en avgränsad referens visar på ett klagörande sätt hur spelet mellan imperfekt och preteritum fungerar.

Till detta kommer ett stort komplex som handlar om verbets **lexikala aspekt** (perfektiv – imperfektiv), som tidigare kommenterats och verbets **grammatiska aspekt** eller **aktionsart** (se Comrie). De förra behandlar verbets inneboende karaktär och de senare verbhandlingens förhållande till adverbial och andra tidsbestämningar, men dessa kategorier behandlar jag inte här.

Denna översikt har naturligtvis inte på något sätt uttömt ett så väldigt problemkomplex som tempusanvändningen är, men vi kan ändå känna att även detta vi här sett är en viktig bit, och det visar hur sant det gamla hawaiianska uttrycket är:

Ka hohonu i hiki 'ole ke ana 'ia, akā, ua 'ike 'ia nō kahi mau papa.

(Alla djup har inte utforskats, men några rev har setts.)

Litteratur

Battaglia, S. & V. Pernicone. 1971. *La grammatica italiana*. 2 uppl. Torino: Loescher editore.

Bertinetto, P. M. 1986. *Tempo, aspetto e azione nel verbo italiano: il sistema dell'indicativo*. Firenze: Accademia della Crusca.

Comrie, B. 1985. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.

Comrie, B. 1985. *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dahl, Ö. & V. Velupillai. 2005. "Aspect and Tense". I: M. Haspelmath, M. S. Dryer, D. Gil & B. Comrie (utg.), *The World Atlas of Language Structures*. Oxford: Oxford University Press.

De Miguel, E. 1999. "El aspecto léxico". I: I. Bosque & V. Demonte (utg.) *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*. Vol. 2. Las construcciones sintácticas fundamentales. Relaciones temporales, aspectuales y modales. Madrid: Espasa.

Gosselin, L. 2005. *Temporalité et modalité*. Bruxelles: de Boeck.

Posner, R. 1996. *The Romance languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

Reichenbach, H. 1980 [1947]. *Elements of Symbolic Logic*. New York: Dover Publications.

Serianni, L. 1989. *Grammatica italiana. Italiano comune e lingua letteraria*. Torino: Utet.

Söhrman, I. 2007. *Vägen från latinet. De romanska språkens historia*. Lund: Studentlitteratur.

Trask, L. T. 2010. *Why Do Languages Change?* Cambridge: Cambridge University Press.

Wachtmeister Bermúdez, F. 2005. "Los tiempos verbales como marcadores evidenciales. El caso del pretérito perfecto compuesto". *Estudios filológicos*, 40, 165-193.

Veiga, A. 2008. "Co-pretérito" e "irreal"/"imperfecto" e "inactual". *El doble problema de la forma cantaba en el sistema verbal español y algunos problemas conexos*. Lugo: Axac.

Westerholm, D. 2009. *Funciones del pasado en los sistemas verbales español y ruso*. Acta Romanica Gothoburgensis LXVI, Göteborgs universitet, Institutionen för språk och litteraturer.